

УДК 297.1:141.7:392:394

Карім Ель Гуессаб
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
Запорізького національного університету

ІСЛАМ ЯК ЧИННИК РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ТА ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ В АРАБЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В арабському світі проблема внутрішнього світу людини завжди була актуальною, однією з центральних тем теоретичних роздумів. Ця проблема є значущою, бо арабський ареал утворюють двадцять дві країни (Єгипет, Ірак, Ліван, Саудівська Аравія, Сирія, Йорданія, Ємен, Королівство Лівія, Судан, Туніс, Марокко, Кувейт, Алжир, Бахрейн, Катар, Оман, ОАЕ, Мавританія, Сомалі, Джибуті, Комори, Палестина), де проживає понад триста мільйонів осіб. Варто враховувати і те, що значна кількість арабів проживає і поза межами свого ареалу. Зокрема, в Україні – біля двох мільйонів. В умовах взаємодії людей арабського світу з представниками іншої віри та національності поглиблюється інтерес до формування світосприйняття арабів, їх релігійності. У чому багаторівневність та багатовимірність світобачення арабів? Який внутрішній світ криється за оболонкою вірування в Аллаха, за багатовіковими традиціями?

Метою статті є дослідження багаторівневності та багатовимірності людини арабського світу з акцентом на її світосприйнятті, визначенні явищ, що формують сучасну релігійність, розкриття унікальності та багатовимірності поглядів людей арабського світу через ім'я Бога та традицію.

Чимало науковців різних країн приділяють увагу філософії людей арабського світу, зокрема, В. Бартольд [3], Горбач [4], К. Ель Гуессаб [6], Л. Кривега [12], П. Лобазов [13], В. Раткіна [15], Н. Хамітов [16], О. Шевнюк [17] та інші. Їх роботи значною мірою сприяли вивченню арабо-мусульманського світогляду сучасної особистості, цивілізаційних цінностей арабського суспільства і світоглядної культури людини в арабських країнах, арабо-мусульманської моралі. В їх роботах зображено характер глобалізації та ідентифікації арабського світу. Це дуже важливий внесок у розвиток філософської думки.

Однак здебільшого у цих дослідженнях недостатньо розкрито проблема багаторівневності та багатовимірності людини арабських країн, не акцентовано увагу на вивченні внутрішнього світу арабів крізь призму розуміння імені Бога та народної традиції, що, на нашу думку, найкраще відображено через паремії.

Багаторівневність та багатовимірність людей не може бути усвідомлена без розуміння їх світосприйняття. Систематизація світосприйняття людини арабського світу вперше здійснена в таких книгах, як Коран, Сунна і шаріат [8, с. 13].

Ці книги – комплекс приписів, що встановлюють переконання, а також формують релігійну совість і моральні цінності арабо-мусульман. Релігія ісламу проста і доступна, вона заснована на розумі, тому закон її поблажливий до людини. На відміну від типових настанов інших релігій, іслам враховує обставини життя, і тому нормативність не має абсолютного характеру. Наприклад, вагітні жінки звільняються від обов'язкового посту в місяць рамадан і можуть його здійснити в інший час. Ненавмисне порушення посту також не є порушенням. Голод та інші вимушені обставини дозволяють арабо-мусульманину вживати заборонену їжу: «Хто ж змушений, не будучи нечестивцем і злочинцем, – немає гріха на тому: адже Аллах прощає, є милосердним» [11, с. 173].

Арабське суспільство є дуже релігійним, тому святі книги справляють величезний вплив на формування світогляду та світосприйняття громадян. Наслідкування священних книг ісламу робить людей арабського світу чесними перед собою та перед оточенням, порядними, справедливими, толерантними, догматичними, схильними до шанування сво-

їх традицій та звичаїв, відповідальними за вчинки. Навіть ісламське законодавство бере за основу Коран та хадиси (промови Пророка Мухаммада) [4, с. 23]. Тобто можемо спостерігати процес ісламізації повсякденного та суспільного, політичного життя людини арабського світу, визначення дозволеного і забороненого, добра і зла згідно з настановами Корана, Сунни та Шаріату [8, с. 29].

Варто акцентувати і на тому, що сучасні релігійність та світосприйняття громадян арабського світу, як зазначає Е. К. Гуессаб, зумовлені значною кількістю явищ. По-перше, це мегарівневі (загальносвітові) явища, а саме вплив новітньої світової думки та модерної позиції країн Європи, що цілком не збігаються з уявленнями арабів, лякаючи своєю відчуженістю від загальноприйнятих догм та священних правил. Це не може не спричинити зміни в духовному житті людей, відбиваючи складні трансформації всередині суспільства під впливом зовнішніх чинників. Проте це не заважає підтримувати та вдосконалювати соціокультурні основи завдяки зверненню до історичної спадщини, високим духовним чеснот [6, с. 95].

Яскраво вираженим стає процес глобалізації як всесвітньої взаємодії культурних, політичних, економічних сфер зі значним взаємовпливом. Через це відбувається ідентифікація, ототожнення різних сфер діяльності світу під спільними критеріями, спостерігаємо підсвідоме прагнення людства до єдиної моделі цивілізації, що сприяє частковому зникненню специфічних індивідуальних рис, притаманних кожному народу. Але це явище також варто розглядати і з позитивної сторони, адже глобалізація сприяє введенню в різні сфери діяльності суспільства нових, кращих технологій, формує інакший, модерний погляд на типові речі. Спостерігаємо прагнення громадян арабського світу до цілковитої відмови від насильства та тероризму в обмін на ділові міждержавні стосунки. У цьому вбачаємо інтеграційну зрілість арабського суспільства [14, с. 42].

По-друге, релігійність та світосприйняття громадян зумовлені макрорівневими явищами (арабський світ). Це комплекси арабо-мусульманських цінностей, зміна типових уявлень про релігійність на новий лад: більшість арабів вважають себе віруючими, але ця віра не фанатична, вона ґрунтується на повазі до релігійності представників іншої віри. На це вплинули розвиток мегаполісів арабського світу і поява великої кількості транспортних, туристичних потоків. Хоча все одно спостерігаємо високий ступінь усвідомлення власної гідності та достоїнності віровчення. Не може не впливати на релігійність та свідомість арабів і перехід до процесу інтернаціоналізації господарського життя в регіонах арабських країн, зближення та об'єднання економічних процесів ряду регіонів, адаптація продукту з метою потенційного використання практично в будь-якій місцевості тощо. Це спричиняє прискорення процесу модернізації та створення своїх якісно нових економічних механізмів управління відносинами між країнами арабського світу. Прибічники ісламу навіть почали розвивати та впроваджувати основні положення концепції ісламської економіки, що мала релігійну основу [5, с. 49–50].

Зазначимо, що араби сприймають себе як єдиний народ, що теж можна віднести до макрорівневих явищ. Це сприяє значному розвитку традиції, швануванню звичаїв.

По-третє, релігійність та світосприйняття людей арабського світу детерміновані також мікрорівневими (особистісними) явищами. Мається на увазі самоідентифікація громадян як віруючих людей, усвідомлення себе кожним арабом гідною особистістю, їх прагнення до постійного вдо-

сконалення свого внутрішнього світу та духовного росту, потреба в реалізації творчого та особистісного потенціалу, пошук істин, відчуття затребуваності в суспільстві. До цих явищ можна віднести і прагнення створити сім'ю, формування моральних якостей особистості [6, с. 96–97].

На базі багаторівневості чинників, що формують свідомість та релігійність людей арабського світу можна виділити відповідні віхи їх свідомості: 1. Мегарівневий, чи загальносвітовий, пласт світосприйняття, на якому відчутний вплив політики та економіки різних держав. Це так званий глобальний рівень арабської свідомості, де особистість сприймає себе частиною світу, має змогу чи ототожнювати себе з громадянами інших країн, чи знаходить свої унікальні міжнародні риси, чи запозичувати світовий досвід для своїх власних починань. 2. Макрорівневий, чи «власне арабський», пласт свідомості, на якому громадянин відчуває свою належність до арабської національності, умми (спільноти). Відбувається формування розуміння цінностей, традиції, суспільних обов'язків, патріотизму, вірування в єдиного Бога Аллаха, формування зв'язків особистості з представниками арабського світу. 3. Мікрорівневий, чи особистісний, пласт світосприйняття, де ключовим поняттям стає внутрішній світ араба, його власні прагнення, потреби в самореалізації, родині, любові, приналежності тощо.

Цікаво, що ці віхи свідомості людей не можуть існувати окремо одна від одної. Вони повсякчас взаємодіють, формують цілісне уявлення людини про всесвіт, суспільство, особистість в усій їх багаторівневості та різноманітності.

Зосередимо увагу на макрорівневому та мікрорівневому пластах свідомості арабів. Перш за все визначимо багатовимірність їх внутрішнього світу через призму розуміння Бога, адже, пізнаючи Бога, в якого вірять люди, ми пізнаємо і їх самих.

В ісламі єдиний Господь, Творець світу і Пан Судного дня – це Аллах. Він послав до людей свого посланника (Ра-сул) Мухаммада. У доісламській Аравії Аллах був одним із вищих божеств. Коротка форма символу віри ісламу (шахади) стверджує, що немає ніякого божества, крім Аллаха, і Мухаммад – посланець Аллаха. Слово «Аллах» завжди вживається в однині в усіх писаннях ісламу, вказуючи на єдність і одиничність Бога. З метою більшого розуміння сутності Бога заглиблюємось у значення його головного імені. У арабістиці вважається, що слово «Аллах» розшифровується як «аль-ілах» і є результатом злиття означеного артикля однини «аль» (“al”) та «ілах» (“ilah”) – слова, що означають «бог». Порівняймо це значення з іншими: єврейський Елох'ім в Біблії, арамейський Елах, сирійський Алах і аккадський Ель. Саме слово «Аль-Ілах» було відоме ще стародавнім семітам, пращурам сучасних арабів, а також євреїв. Араби, які сповідують інші релігії, такі як іудаїзм і християнство, використовують це слово в молитвах і богослужіннях для звернення до Бога. В арабському перекладі Біблії слово «Бог» також перекладено як «Аллах». Важливо і те, що араби вірять у 99 божественних імен Аллаха, за допомогою яких він являє себе в матеріальному світі. Тобто, незважаючи на множинність імен Аллаха, всі вони належать тільки йому [10, с. 333–334].

Ось лише деякі з імен Аллаха, що характеризують його сутність та багатовимірність: Аль-Авваль (Перший), Аль-Батин (Найближчий), Аль-Хабір (Відаючий), Аль-Каві (Весильний), Аль-Хакім (Мудрий), Аль-Лятиф (Проникливий, Добрий) та інші. Віра в імена Аллаха дуже сильна і проявляється на різних рівнях: араби вірять, що кожне з імен є прекрасним, кожне з них має свій сенс, кожне ім'я несе певну користь. Наприклад, ім'я Ар-Рахім (Милосердний) вказує на те, що він володіє милосердям, яке обіймає все суще, а користь цього в тому, що вони вказують на милосердне ставлення Аллаха до них. Інше ім'я – Аль-Кадір (Всемогутній) – володіє могутністю і здатний на все. Також він і Аль-Гафур (Прощаючий), володіє прощенням і прощає кожного [1, с. 26].

Варто наголосити, що імена та якості Аллаха стосуються тільки його, і схожість імен не вказує на тотожності тих,

хто також названий ними. Проте це свідчить про прагнення людей бути такими, як їх Творець. Безперечно, чимало якостей Господа притаманні і тим, хто в нього вірить, адже вони досягають того, що прагнуть [1, с. 59–60].

Також доцільно розглянути багатовимірну специфіку арабського народу крізь призму народної традиції. Вважаємо, що найкраще вивчати культуру багаторівневості та багатовимірності світорозуміння арабів завдяки паремії. Це жанр народної творчості, що є стійкою фразеологічною одиницею та являє собою цілісний вислів дидактичного змісту (прислів'я, приказки, афоризми) [9, с. 49].

Паремії допомагають відчутти дух народу, адже вони увібрали в себе мудрість, накопичену століттями, досвід десятків поколінь. Їм властива афористична стислість і точність суджень про різні віхи діяльності людини. Джерелом прислів'їв та приказок завжди було життя людей у всій їх багатогранності. Вони з'являлися у процесі осмислення народного досвіду, з винятковою повнотою відображали мислення особистості.

Народний вислів «Три речі викликають любов: віра, скромність і щедрість» [2, с. 64] говорить про високу моральність людей арабського світу, про їх прагнення до світ-лих ідеалів та чеснот.

Інший вислів «Навіть малі пташки в нашому краю стають орлами» [2, с. 7] зміцнює любов до Батьківщини, надає впевненості у своїх силах кожному, хто опинився в скрутному становищі та потрапив у біду. Адже тут йдеться про того, хто після слабості та приниження зміг стати сильним та завоював повагу. Вважаємо, що за цим висловом криється утвердження сили духу людини арабського світу.

Про традицію братської дружби та поваги до товаришів свідчить вислів «Той тобі брат, хто дасть щире параду» [2, с. 14]. Мається на увазі порада в релігії чи у повсякденному житті. А традицію родинної єдності та любов араба до своїх дітей яскраво передає вислів «Син твій – син душі твоєї» [2, с. 25].

Деяке протиріччя викликають паремії щодо жінок арабського світу. Наприклад, вислів «Жінки – сестри чоловіків» [2, с. 16] говорить про гендерну рівність чоловіків та жінок. Проте інший афоризм «Коли курка кукурікає, як півень, її ріжуть» [2, с. 19] свідчить чи не про протилежне. Дійсно, ситуація зі станом арабських жінок не проста. Як стверджує О. Шиманський, починаючи з 2011 р., щорічно проводяться соціологічні опитування, де беруть участь понад триста гендерних експертів двадцяти двох країн арабського світу, щодо таких чинників, як насильство проти жінок, материнські права, ставлення до жінок в родині та поза нею, їх ролі у політичній та економічній діяльності країни. Результати опитування свідчать, що найгірша ситуація з правами арабських жінок (станом на 2016 р.) є в Єгипті, Іраку, Саудівській Аравії та Ємені, а найкраща – на Коморських островах. До лідерів у гендерній рівності входять також Марокко, Оман, Кувейт, Ліван, Йорданія та Катар [18].

Вивчаючи народну традицію арабського світу, не варто оминати і мудрість Пророка Мухаммада. В його сказаннях вбачаємо першоджерело життєвого досвіду арабів, витоки багатовимірності їх світобачення.

Його спитали: «Що ти думаєш про свого сусіда?» Він відповів: «Те саме, що і про себе» [2, с. 108]. Тобто він ставився до всіх однаково, з повагою та добротою. Якщо робити проєкцію на сучасність, у цьому афоризмі читаємо рису характеру людей арабського світу – розуміння іншої людини, спираючись на знання про свою натуру. Тобто, якщо людина має позитивні якості, то і в інших бачить те саме, але якщо вона зла, то й інших вважає поганими.

Існує сказання «Серце іржавіє подібно залізу». Пророка спитали: «А чим його очистити?» Він відповів: «Згадуванням Всевишнього» [2, с. 131]. Тут Пророк закликає людей арабського світу шанувати Аллаха, адже саме Бог та віра в нього здатні зцілити душевні рани та подарувати втрачену надію.

Тобто бачимо, що арабська народна традиція дуже різнобарвна та охоплює чи не усі сторони життя, закликаючи людей наслідувати здобутки досвіду поколінь.

Досліджуючи багаторівневості та багатовимірності людини арабського світу, ми дійшли висновку, що свідомість арабів можна поділити на три загальних пласти: макrorівневий (загальносвітовий, глобальний), макrorівневий (власне арабський) та мікрорівневий (особистісний). На кожному з них відбувається становлення особистості, усі вони взаємодіють між собою, доповнюють та розширюють один одного.

З'ясовано, що важливою віхою у формуванні свідомості арабів є віра в Аллаха, розуміння його божественних прекрасних імен. Люди арабського світу вірять, що кожне з них має свій сенс і несе певну користь, що, поклоняючись йому, вони можуть наблизитись до його високих якостей.

Розкрито багатогранність народної арабської традиції, що несе в собі досвід, вірування та усвідомлення світоглядних позицій десятку поколінь. Проаналізовано сказання Пророка Мухаммада, до яких араби намагаються прислухатися і донині.

Отже, досліджено багаторівневості та багатовимірності людини арабського світу з акцентом на їх світосприйнятті та релігійності, розкрито унікальність та багатовимірність поглядів людей арабського світу через ім'я Бога та традицію.

Література

1. Аль-Кахтани, Саид ібн Алі ібн Вахф. Толкование прекрасных имён Аллаха в свете Корана и Сунны / Пер. с араб., коммент. Э. Р. Кулиев. – 3-е изд., стереотип. – М.: Умма, 2013. – 288 с.
2. Арабские пословицы и поговорки / Состав. Абуль-Фадль аль-Майданий ; пер. с араб. Ильнур Сабрулатов. – М.: Наука, 1972. – 135 с.
3. Бартольд В. В. Мусульманский мир. Вып. 22 / В. В. Бартольд ; под ред. С. А. Жебелева, Л. П. Карсавина, М. Д. Приселкова. – СПб.: Наука и школа, 1922. – 92 с.
4. Горбач О. Н. Арабо-мусульманская культура та іслам: політологічні аспекти / О. Н. Горбач // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Вип. 25. – С. 21–26.
5. Грицишен Д. О. Становлення економік арабських країн: сучасний стан та вплив на розвиток бухгалтерського обліку / Д. О. Грицишен // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2008. – Вип. 4 (46). – С. 48–55.
6. Гуєссаб Е. К. Арабо-мусульманський світогляд сучасної особистості: проблема віри і прав людини / Е. К. Гуєссаб // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2003. – Вип. 16. – С. 94–100.
7. Гуцало С. Є. Цивілізаційні цінності арабського суспільства і світоглядна культура особистості в арабських країнах / С. Є. Гуцало // Глобальна периферія в ХХІ ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу: зб. наук. пр. / за заг. ред. В. К. Гури. – К., 2014. – С. 141–173.
8. Ель Г. К. Арабо-мусульманський світогляд у вимірі повсякденного буття особистості: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Г. К. Ель. – Запоріжжя, 2007. – 17 с.
9. Закиров Р. Р. Особенности перевода арабских паремий на русский язык / Р. Р. Закиров // Филология и культура. – 2013. – Вип. № 1(31). – С. 49–52.
10. Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство: Навч. посібник для студентів вузів / Народ. укр. акад. – 3-е вид, перероб. і доп. – К.: Кондор, 2004. – 646 с.
11. Коран / Пер. і комент. И. Ю. Крачковского. – М.: Наука, 1963. – 663 с.
12. Кривега Л. Д. Арабская философия в начале ХХІ столетия: проблемы и тенденции / Л. Д. Кривега // Грани. – 2006. – № 6. – С. 62–64.
13. Лобазов П. К. Мусульманская мораль: путеводитель по Корану / П. К. Лобазов, А. М. Невшупа. – Харьков: БУ-РУН и К, 2011. – 160 с.
14. Орехова Т. В., Фарид А. М. Формування інтеграційних пріоритетів арабських країн Близького Сходу в умовах трансформації глобального світоустрою / Т. В. Орехова, А. М. Фарид // Вісник Донецького національного університету. – 2011. – Вип. № 7. – С. 41–75.
15. Ракітіна В. О. Статус жінки в арабському світі / В. О. Ракітіна // Молода наука – 2012: збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених: – Запоріжжя, 2012. – Т. I. – С. 298–300.
16. Хамітов Н. В. История философии: проблема людини та її меж [Текст] : навч. посіб. зі словником рек. МОНУ / Н. В. Хамітов, Л. Н. Гармаш, С. А. Крилова ; під ред. Н. В. Хамітова. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
17. Шевнюк, О. Л. Світ і людина в арабо-мусульманському типі культури / О. Л. Шевнюк // Культурологія. – К., 2004. – С. 177–181.
18. Groupe Banque mondiale. Les droits des femmes dans le monde arabe: où en sommes-nous? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.banquemonde.org/fr/news/feature/2016/03/07/the-state-of-womens-rights-in-the-arab-world>.

Анотація

Ель Гуєссаб Карім. Іслам як чинник регулювання суспільного та приватного життя в арабському суспільстві. – Стаття.

Стаття присвячена питанню багаторівневості і багатомірності людини арабського світу. З'ясовано значення священних книг (Корану, Сунни) і шариату в житті арабів. Детально проаналізовано явища і чинники, якими зумовлені сучасні світосприйняття і релігійність. Визначено пласти свідомості людей арабського світу, і з'ясована їх сутність. Проаналізована багатомірність арабів через розуміння імені Бога і народної традиції. Розглянуто світогляд арабів від кочування їх історичного існування до сьогодення, з різних аспектів: релігії, культури, науки, філософії та повсякденного життя. З'ясований устрій родоплеменного арабо-мусульманського світу, і показана роль чоловіка і роль жінки в повсякденному житті. Розкрити багатогранність народної арабської традиції, що несе в собі досвід, вірування та усвідомлення світоглядних позицій десятків поколінь.

Ключові слова: світосприйняття, релігійність, Аллах, традиція, іслам.

Аннотация

Ель Гуэссаб Карим. Ислам как фактор регулирования общественной и частной жизни в арабском обществе. – Статья.

Статья посвящена вопросу многоуровневости и многомирности человека арабского мира. Выяснено значение священности книг (Корана, Сунны) и шариата в жизни арабов. Детально проанализированы явления и факторы, которыми обусловлены современные мировосприятие и религиозность. Определены пласты сознания людей арабского мира, и выяснена их сущность. Проанализирована многомирность арабов через понимание имя Бога и народной традиции. Рассмотрено мировоззрение арабов от кочевания их исторического существования к настоящему, с разных аспектов: религии, культуры, науки, философии и повседневной жизни. Выяснено устройство родоплеменного арабо-мусульманского мира, и показана роль мужчины и роль женщины в повседневной жизни. Раскрыта многогранность народной арабской традиции, что несет в себе опыт, верования и осознание мировоззренческой позиции десятки поколений.

Ключевые слова: мировосприятие, религиозность, Аллах, традиция, ислам.

Summary

El Guessab Karim. Islam as a factor in regulating public and private life in the Arab society. – Article.

The article is devoted to the issue of multi-level and multi-world man of the Arab world. The significance of the sacred books (Koran, Sunnah) and Sharia in the life of the Arabs is clarified. The phenomena and factors that determine the modern world perception and religiosity are analyzed in detail. The layers of the consciousness of the people of the Arab world are defined and their essence is clarified. The multi-peace of the Arabs through understanding the name of God and the people's tradition are analyzed. The world view of the Arabs from roaming their historical existence to the present, from various aspects: religion, culture, science, philosophy and everyday life are considered. Explaining the structure of the tribal Arab-Muslim world and showing the role of men and the role of women in everyday life. To reveal the multifacetedness of the people's Arab tradition, which bears in itself the experience, beliefs and awareness of the ideological position of dozens of generations.

Key words: world perception, religiosity, Allah, tradition, Islam.